

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL TAHİR qızı FƏRƏCBƏYLİ

İNGİLİS DİLİ FAKÜLTƏLƏRİNDƏ YUXARI KURS
TƏLƏBƏLƏRİNİN EŞİDİB-ANLAMA VƏRDİŞLƏRİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

İş Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Gülnar Cabbar qızı Hüseyinzadə
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: Dilarə Əbdül qızı İsmayılova
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Minəvvər Firudin qızı Məmmədova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrası

Müdafiə _____ 2018-ci il saat _____ Azərbaycan Dillər
Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Bu gün Avropa təhsil sistemində inteqrasiya prosesində olan Azərbaycan təhsilin bütün sahələrini – təhsilin məzmununu, strukturunu, idarəetmə üsullarını, tələbə müəllim münasibətini və s. əhatə edən dinamik xarakterli islahatlar aparılır. Təhsil islahatlarının keçirilməsində əsas məqsəd qloballaşma dövründə cəmiyyətin ehtiyac və tələblərin nəzərə alınması ilə təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və onun inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Bu gün təhsil sisteminə ciddi islahatların aparılmasına baxmayaraq bir sıra məsələlər hələ də öz həllini gözləyir. Həllini tapmamış problemlərdən biri ingilis dilini dövrün tələblərinə cavab verən tərzdə tədris etməyə qadir olan, kommunikativ kompetensiyaya yüksək səviyyədə yiyələnmiş pedaqoji kadrların hazırlanmasıdır.

Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrin uğurla inkişaf etdiyi dövrdə qloballaşan dünyada “lingua franca”yəni əsas ünsiyyət dili statusunu qazanmış ingilis dilinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olan səviyyədə tədrisi problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən linqvistik savada malik olan, tələbə - münasibətlərini müasir dövrün tələblərinə uyğun olan səviyyədə təşkil etməyi bacaran, həm auditoriyadan kənarında tələbələrin düzgün təşkilində istiqamətləndirməyi bacaran, müxtəlif kommunikativ konseptlərdə mənimsənilmiş linqvistik vahidlərdən və nitq modellərindən, əldə etdiyi vərdiş, bacarıq və kompetensiyalardan müstəqil, sərbəst, kreativ və adekvat şəkildə istifadə etməklə kommunikativ məqsədlərinə uğurlu şəkildə kommunikativ məqsədlərinə nail olmağa qabil olan mütəxəssislərin hazırlanmasıdır.

Lakin, dil fakültələrinin yuxarı kurslarında aparılan müşahidələr və burada təhsil alan tələbələr və ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlər arasında keçirilən sorğular bu sahədə ciddi problemlər və çətinliklərin olduğunu göstərir. həmnəzəri, həm də peaktik aspektlərin tədqiqinə ciddi ehtiyac duyulan problemlərdən biri də ali məktəblərin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrə eşdib anlamanın tədrisidir.

İngilis dilini profesional məqsədlərdə öyrənən tələbələrə ixtisas dilində eşdib - anlama vərdişi və bacarıqlarının günün tələbləri səviyyəsində aşılması müasir metodikanın olduqca vacib olan və həllini gözləyən məsələ

lələrdən biridir. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə kommunikativ vərdiclərin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsindən danışarkən tədrisin bütün pillələrində tələbələrə eşidib - anlama vərdiş və bacarıqlarının müasir dövrün tələb etdiyi səviyyədə aşılmasının vacibliyini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarı kurslarda eşidib anlamının təlimi prosesini kommunikativ – yönümlü, intraktiv şəkildə təşkil etməklə tələbələrdə dildən kimmunikativ məqsədlərdə düzgün və adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdiriləsini təmin edə bilən səmərəli şəraitinin yaradılmasına nail olmaq mümkündür.

Qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən mütəxəssislərin hazırlanmasının şərtlərindən əsas meyarlardan biri dil fakültəsində şifahi nitq, eşidib - anlama, oxu və yazının təlimi prosesinin integrativ şəkildə, kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması konseptində təşkil edilməsi və həyata keçirilməsidir. Əsas nitq fəaliyyəti növlərinin intraktiv təlimi olduqca perspektivli və günün tələblərinə tam uyğun olan istiqamət olaraq Avropanın həm ali, həm də orta təhsil müəssisələrində uğurla həyata keçirilir.

Bu gün dildən "lingua franca" kimi rəsmi formatda ünsiyyət qurmaq qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş və məqsədyönlü, sistemli, ardıcıl şəkildə təşkil edilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur.

Tədqiqatın obyektini dil fakültələrinin yuxarı (III-IV) kurslarında ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi prosesidir.

Tədqiqatın predmetini yuxarı kurslarda ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi metodikasının nəzəri və praktiki tədqiqi və təlim prosesinə bilavasitə təsir göstərən amillər sisteminin müəyyənləşdirilməsidir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Ötən illər ərzində dərc edilmiş metodiki ədəbiyyatda xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində eşidib-anlamanın tədrisi probleminə dəfələrlə müraciət edilmişdir. Belə ki, J.Field, T.Ridgway, M.Rost, G.White, W.Beile, G.Brown, H.Byrnes, P.Dunkel, M.Geddes, R.White, J.C.Richards, S.Sheerin və başqa tanınmış alimlər problemə müraciət etmiş və onun müxtəlif aspektlərini araşdırmışdır. Metodika elmi sahəsində yazılmış dissertasiya, monoqrafiya və metodik işləmələrdə xarici dildə eşidib-anlamanın tədrisinə dair maraqlı fikir və ideyalara rast gəlmək mümkündür.

Field,J. (1998). The changing face of listening.” English Teaching Professional “, 6;12-14

Bununla əlaqədar olaraq C.Alptekin, C.Brumfit, G.Cook, J.Harmer, J.Field, J.Richards və başqa alimlərin işləri xüsusilə qeyd edilməlidir.

Xarici dildə eşidib-anlamanın təlimi problemi yalnız metodist-alimlərin deyil, həm də F.İbrahimbəyov, A.Leontyev, B.Lomov, Alxazışvili, V.Artyomov, B.Belyayev, Y.Vereşagin, L.G.Viqotskiy kimi tanınmış psixoloqlar və psixolinqvistlər tərəfindən araşdırılmışdır. Adları qeyd edilən tədqiqatçıların əsərlərində xarici dil təliminin psixolinqvistik xüsusiyyətləri araşdırılır. Bizim tədqiqat işimiz isə ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən azərbaycanlı tələbələrə eşidib-anlamanın təliminin səmərələşdirilməsi yolları araşdırılır, problemlə əlaqəli olan nəzəri və praktik məsələlər tədqiq edilir.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlı alimlərin xarici dillərin tədrisi sahəsində olan tədqiqat işlərinin milli auditoriya üçün olduqca böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq, həmin əsərlərdə ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi problemi xüsusi olaraq tədqiq olunmamışdır. Beləliklə, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən yuxarı kurs tələbələrinin eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi problemi olduqca aktual və tədqiqinə ehtiyac duyulan bir məsələ olaraq qalır.

Tədqiqat işinin məqsədi ingilis dili fakültəsinin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrə ixtisas dilində eşidib-anlamanın təliminin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, problemin təcrübədə qoyuluşunun araşdırılması, azərbaycanlı tələbələrinə ingilis dilində eşidib-anlama bacarıqlarının aşılmasına yönəldilmiş çalışmalar sisteminin və didaktik modelin yaradılması və eksperimental şəkildə sınaqdan keçirilməsidir.

Tədqiqatın fərziyyəsi III-IV kurslarda ingilis dilində eşidib-anlamanın təliminin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi, təlim prosesində istifadə edilən autentik mətnlərin dilöyrənənlərin yaş, bilik, intellektual səviyyələrinə uyğun, tələbələr üçün maraqlı olması, eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi prosesinin təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə qurulması dinləyicilərin milli-mədəni mənsubiyyətinin nəzərə alınması, ixtisas dilində eşidib-anlamanın təlimi prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsinə və həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından daha yüksək nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb ola bilər.

Tədqiqatın qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- dissertasiya işinin mövzusunə dair nəzəri-metodik ədəbiyyatı təhlil etmək;
- problem baxımından dil fakültələrində mövcud vəziyyəti öyrənmək;
- ixtisası dil olan ali məktəblərin yuxarı kurslarında tələbələrdə eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi prosesinə bilavasitə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək;

-ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi prosesində istifadə edilən çalışmaları təhlil etmək və bu baxımdan mövcud problemləri müəyyənləşdirmək;

-yuxarı kurs tələbələrində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinin metodoloji, psixoloji, linqvistik və didaktik əsaslarını müəyyənləşdirmək;

-tələbələrdə ixtisas dilində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinin səmərəli üsul və yollarını müəyyənləşdirmək;

-dil fakültələrində təhsil alan yuxarı kurs tələbələrində ixtisas dilində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr hazırlamaq;

-yuxarı kurs tələbələrinin maraqları, ehtiyac və tələbatları əsasında çalışmalar sistemini və didaktik modeli yaratmaq və eksperimental yolla aprobasiyadan keçirmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın işində nəzəri təhlil metodu, eksperimental metod və riyazi-statistik metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İxtisası dil olan ali məktəblərin III-IV kurs tələbələrinə ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi səviyyəsinin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına səbəb olan amillərin araşdırılması ilə şərtlənir. Dissertasiya işində eşidib-anlama vərdişlərinin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli, ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi metodologiyası təsvir edilir. Elmi əsaslara söykənən yeni didaktik modelin və motivasiyaedici çalışmalar sisteminin işlənilib-hazırlanması tədqiqat işinin elmi yeniliyi hesab oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiya işində dil fakültələrinin III-IV kurs tələbələrinin ingilis dilində eşidib-anlamanın kommunikativ-yönümlü təliminin metodoloji, psixoloji, linqvistik və didaktik əsaslarının araşdırılması işin nəzəri əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Əldə edilən nəticələr xarici dillərdə, xüsusilə də ingilis dilində eşidib-anlamanın həm ali, həm də orta məktəbdə tədrisi prosesində səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər. İngilis dilində eşidib-anlamanın təliminin nəzəri əsaslarının araşdırılması prosesində əldə edilmiş nəticələr yuxarı kurslarda ixtisas dilində eşidib-anlamanın təlimi probleminin tədqiqatında nəzəri fikirlərin inkişafına təkan verə bilər.

Dissertasiyada müqayisəli şəkildə tədqiq edilən və ümumiləşdirilən nəzəri yanaşmalardan xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin təliminin digər aspektləri üzrə aparılacaq tədqiqat işlərində mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada əldə edilən nəticələrdən, işlənilib-hazırlanmış tədris materiallarından, yuxarı kurs tələbə-

lərinin ixtisas dili olan ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təklif edilən didaktik modeldən və kommunikativ-yönümlü çalışmalar sistemindən xarici dillərin tədrisi prosesində, xarici dillərin tədrisi metodikası üzrə mühazirə və seminar məşğələlərində, müxtəlif elmi-metodiki işlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı *müddəalar* təqdim olunur:

1) Dil fakültələri tələbələrinin eşidib-anlamanın vərdişlərinə qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan səviyyədə yiyələnməsi olduqca vacib və təəssüf ki, hələ də həm metodiki, həm psixoloji, həm linqvistik, həm də didaktik cəhətdən müasir dövrün tələblərinə cavab verən tərdə tədqiq edilməmiş problemlərdən biridir.

2) İxtisas dilində eşidib-anlamanın təliminin müasir dövrdə dil mütəxəssislərinə verilən tələblərə uyğun səviyyədə qurulması tələbələrin ehtiyac və tələbatlarının nəzərə alınması yolu ilə təmin edilməlidir.

3) Dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə, yəni şifahi nitq, yazı, oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılması və dil aspektlərinin öyrədilməsi ilə eyni zamanda baş verməlidir və kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması kontekstində həyata keçirilməlidir.

4) İngilis dilinin ixtisası dil olan fakültələrdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə tədris edildiyi halda müqayisə edilən iki dil, yəni tədris edilən ingilis dili və tələbələrin ana dilləri olan Azərbaycan dili arasında olan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirin araşdırılması eşidib-anlama vərdişlərinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi zamanı potensial interferensiya mənbələrinin müəyyən edilməsi və interferensiya hallarının aradan qaldırılması və qarşısının alınmasını mümkün edir.

5) Yuxarı kurslarda eşidib-anlamanın təlimi üçün təqdim etdiyimiz çalışmalar sistemi dil fakültələrində ingilis dilinin tədrisinin müxtəlif mərhələlərində istifadə oluna bilər. Lakin tədrisin müxtəlif mərhələlərində tələbələrə təqdim edilən tapşırıqlar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından müxtəlif olmalıdır.

6) Yuxarı kurslarda təhsil alan tələbələrə ixtisas dili olan ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təklif etdiyimiz didaktik model qeyri-ixtisas fakültələrdə və orta məktəbin yuxarı siniflərində eşidib-anlamanın təlimi prosesində də uğurla istifadə edilə bilər.

7) Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında eşidib-anlamanın kommunikativ-yönümlü təliminə yönəldilmiş çalışmalar sisteminin üstünlüyü ondan

ibarətdir ki, burada tələbələrin fəallaşdırmaqla və onları təlim prosesinə maraqlı, təşəbbüskar iştirakçılar qismində cəlb etməklə, onlarda eşidib-anlama vərdişlərinin daha yüksək səviyyədə, günün tələblərinə uyğun olan səviyyədə formalaşdırmaq və təkmilləşdirmək mümkündür.

8) Tələbələr üçün maraqlı, dinləyicilərin yaş, intellektual, bilik səviyyəsinə uyğun olan təlim materialları və motivasiyaedici tapşırıqlar sisteminin eşidib-anlamanın təlimi prosesində tətbiq edilməsi yuxarı kurs tələbələrində eşidib-anlama vərdişlərinin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə təkan verən ən önəmli amillərdən biridir.

9) İxtisas dilində eşidib-anlamanın vərdişlərinin yuxarı kurs tələbələrində təkmilləşdirilməsi prosesinin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil edilməsi daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsini təmin edir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunda yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işinin əsas müddələrinin aprobasiyası Beynəlxalq və Respublika miqyaslı elmi konfranslarda məruzələr şəklində aparılıb. Tədqiqatın konkret nəticələri ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş 15 elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapıb.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə, 156 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 154 səhifədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır. Tədqiqatın obyektı, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metodu, aprobasiyası, işin strukturu, ayrı-ayrı fəsil və bölmələrində müzakirə və təhlil edilən məsələlər barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın *“Dil fakültələri tələbələrinə ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin aşılmasının elmi-nəzəri əsasları”* adlanan birinci fəslində dil fakültələrində ixtisas dilində eşidib-anlamanın yeri və rolu haqqında söhbət acılır. Birinci fəslin ikinci yarım bölməsində ingilis dili fakültəsində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ixtisas dilində eşidib-anlamanın tədrisi zamanı meydana çıxan problem və çətinliklərdən bəhs edilir. Üçüncü yarım bölmə ixtisas dil olan ali məktəblərin yuxarı kurs tələbələrinə eşidib-anlamanın inteqrasiya üsulları ilə təlimi ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, hər hansı dilin, o cümlədən ingilis dilinin şifahi və yazılı formaları keyfiyyət baxımından biri-birindən əhəmiyyətli dərəcədə

fərqlidir. Mövcud fərqlər dilin müxtəlif səviyyələrində özünü biruzə verə bilər. Xarici dildə eşidib-anlama vərdişlərinin ixtisası dil olan ali məktəb tələbələrinə səmərəli şəkildə aşılması məqsədilə eşidib-anlamanın təlimi prosesi məqsədyönlü xarakter daşımalı və sistemli, mərhələli şəkildə qurulmalıdır. Eşidib-anlamanın tədrisində başlıca vəzifə dinləmə üçün təqdim edilən mətndə olan leksik, struktur və kulturoloji mənanın dekodlaşdırmaq, mətndə olan semantik mənanı adekvat şəkildə qavramaq, eləcə də öyrənilən xarici dildə mövcud olan normalara uyğun olan və kommunikativ cəhətdən adekvat məna kəsb edən mətnlərin yaratmaq bacarığının tələbələrə aşılmasıdır. Xarici dildə eşidib-anlamanın təlimində əsas məqsəd ayrı-ayrı səs və sözlərin qavranılması deyil, kodlaşdırılmış mesajların adekvat şəkildə qəbul edilməsi məqsədilə leksik vahidlərin və qrammatik struktur mənalılarının dekodlaşdırılmasıdır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ixtisas dilində mesajları adekvat şəkildə dekodlaşdırmaq bacarıqlarının aşılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məsələni tədqiq edən alimlərin bəziləri qeyd edirlər ki, dil istifadəçisi olan insanlar tərəfindən mətndə olan kodlaşdırılmış məlumatı adekvat şəkildə qəbul etməyə və müəyyən dərəcədə özünküləşdirməyə çalışaraq ayrı-ayrı söz və söz birləşmələrinin mənalılarını tapmaq məcburiyyətindədir. Eşidib-anlama vərdişlərinə tələb edilən səviyyədə yiyələnmiş tələbələr səs və səs birləşmələrini, leksik vahidlərin mənalılarını bilavasitə dekodlaşdıraraq əldə olunmuş məlumatı və dərk olunmuş mənalıları yenidən kodlaşdıraraq, onları şifahi və yaxud yazılı nitq vasitəsilə başqalarına çatdırır. Xarici dildə informasiyanı adekvat şəkildə qəbul etmək bacarığını tələbələrdə inkişaf etdirmək, onlara müvafiq linqvistik və ekstralingvistik biliklərin, eləcə də leksik, qrammatik və tələffüz vərdişlərinin sistemli, mərhələli şəkildə aşılması məqsədilə ixtisas dilində eşidib-anlamanın təliminin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil etməlidir. Alimlərin fikrincə, hazırlıqlı, müəyyən dərəcədə professional hesab edilə bilən dinləyici üç növ məlumat əldə etmiş olur. Birinci, səs və səs birləşmələri ilə əlaqəli olan məlumat. Güman edilir ki, dil fakültələrində təhsil alan tələbələr artıq bu növ məlumata yiyələnmişlər. Burada əsas diqqət tələbələrə tələffüz vərdişlərinin lazımı səviyyədə aşılmasına yönəldilməlidir. İkinci növ məlumat dilin qrammatik strukturlarının daşdığı sintaktik məlumatdır. Ana dilində müvafiq qrammatik vərdişlərə yiyələnmiş tələbələr bu sahədə əldə edilmiş bilikləri xarici dildə eşidib-anlama prosesində tətbiq edirlər. Dil daşıyıcısı olmayan, dili ixtisas kimi öyrənən tələbələr müvafiq bilik və vərdişlərə məqsədyönlü, mərhələli şəkildə yiyələnmişlər. **Üçüncü** növ informasiya isə semantik

informasiyadır. Eşidib-anlama üçün seçilmiş mətndə olan semantik informasiyanı adekvat şəkildə qəbul etmək məqsədilə mətni dinləyən tələbə həm linqvistik, həm də kulturoloji xarakterli mənanı adekvat şəkildə qavramaq bacarığına malik olmalıdır. **İngilis dilini** professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrin dil daşıyıcılarının mədəniyyəti, onların yaşadığı məkanda qəbul edilmiş ünsiyyət tərzləri, milli xarakteri, mentaliteti, verbal və qeyri-verbal davranış normaları haqqında məlumatlandırılması müasir metodikanın ən aktual və olduqca vacib problemlərindən biridir. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilini öyrənən azərbaycanlı tələbələr yalnız sözlər və qrammatik strukturlarda olan mənalari deyil, həm də dinlənən mətndə olan və ingilislər tərəfindən *“behind the message”* adlandırılan sətiraltı mənanı başa düşmək və sonradan özləri sərbəst şəkildə mətn yaratmaq bacarığına yiyələnmişdirlər. Bu gün Azərbaycanın təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilir. Avropa təhsil sistemində olan Azərbaycanın təhsil sistemində keçirilən islahatlar arasında dillərin tədrisinə kommunikativ yanaşmanın qəbul edilməsi, kommunikativlik prinsipinə əsaslanan yeni proqram və silabusların hazırlanması, xarici dillərin tədrisində tələbə-yönlümlülük prinsipinin tətbiq edilməsidir. Tələbə-yönlümlülük prinsipi isə dillərin tədris sisteminin tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatları üzərində qurulması, onların yaş, intellektual səviyyələri və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təşkil edilməsini tələb edir. Bu zaman söhbət tələbənin öyrədilməsi deyil, fənni tədris edən müəllim tərəfindən biliklərin tələbələrə ötürülməsi deyil, təlim prosesində fəal iştirakçı qismində çıxış edən tələbələr tərəfindən müvafiq biliklərin mənimsənilməsindən söhbət gedir. Qloballaşma dövründə ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimindən danışarkən, tələbələrin öyrədilməsindən deyil, daha çox tələbələr ixtisas dilində eşidib-anlama prosesinə cəlb etməklə, onların eşidib-anlama vərdişlərinin integrativ şəkildə, yəni şifahi nitq, oxu və yazı vərdişləri ilə eyni zamanda inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Bu isə xarici dillərin tədrisi metodikasında qəbul edilmiş və xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin təlimi prosesinin səmərəliləşdirilməsini təmin edən *“learning by doing”*, yəni hər hansı hərəkəti icra etməklə öyrənmək prinsipinin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə təşkil edilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, deyilənlər yalnız xarici dili aspektləri olan leksika, qrammatik və fonetikanın öyrədib-öyrənilməsi və eləcə də müvafiq dil və nitq vərdişlərinin tələbələrə aşılınması deyil, həmçinin 4 əsas nitq fəaliyyəti növləri olan şifahi nitq, eşidib-anlama yazı və oxunun ana dilində tədrisinə aid edilməlidir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə

müvafiq vərdiş, bacarıq və qabiliyyətlərin aşılınması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi tələbələrin müvafiq fəaliyyət növlərinə fəal, təşəbbüskar, məqsədyönlü iştirakının təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.¹

Xarici dildə eşidib-anlamanın təliminə dair çoxsaylı əsərlərin müəllifi olan S.Rikson eşidib-anlamanın təlimi məqsədilə materialları seçərkən, hadisələrin lokal şəraitdə deyil, daha qlobal miqyasda baş verdiyi əsərlərə üstünlüyün verilməsini tövsiyyə edir.²

İxtisas dili olan xarici dil tədrisinin ilkin mərhələsində eşidib-anlamanın təliminin əsas məqsədi tələbələrə ən elementar səviyyədə eşidib-anlama vərdişlərinin aşılınmasıdır. Proqramda nəzərdə tutulmuş linqvistik vahidləri kontekst daxilində təqdim etməklə mənimsənilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsi istiqamətində işin aparılması, interaktiv təlim üsullarının həyata keçirilməsini təmin edir.

Xarici dildə danışmaq vərdişlərinə həmin dildə danışmadan, yazı vərdişlərinə yazı fəaliyyətinə cəlb olunmadan, oxu vərdişlərinə oxumadan və nəhayət eşidib-anlama vərdişlərinə öyrənilən dildə müxtəlif xarakterli mətnlərə, monoloq və dialoqlara sistemli şəkildə qulaq asmadan yiyələnmək qeyri-mümkündür.³

İxtisas dili olan xarici dildə eşidib-anlamanın təliminin əsas məsələlərindən biri eşidib-anlama üçün mətnlərin seçilməsidir. İxtisas dilində eşidib-anlamanın təlimi məqsədilə mətn materialları müəyyən prinsiplərə əsaslanaraq seçilməlidir. Xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində eşidib-anlama üçün mətn materiallarının seçimini şərtləndirən əsas prinsiplərdən biri onların dil fakültələrində təhsil alan tələbələr üçün maraqlı olması, dinləyicilərin ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla seçilməsi, tələbələrin yaş səviyyələri, intellektual, bilik səviyyələrinə uyğun olmasıdır. Eşidib-anlamanın səmərəli təlimi məqsədilə istifadə edilən autentik mətnlər dil fakültələri tələbələrində motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməli, onları ingilis dilini öyrənməyə həvəsləndirməlidir. Eşidib-anlamanın tədrisinin sahəsində tədqiqatlar aparən digər alim G.White belə hesab edir ki, eşidib-anlamanın təlimi prosesində istifadə edilən materiallar ingilis dilini profes-

¹ Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, стр.314

² Rixon, S. Developing Listening Skills, Macmillan: Basingstoke, 1986, s.40.

³ Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, стр.314

sional məqsədlərlə öyrənən tələbələrin yaşadığı cəmiyyətdə qəbul edilmiş mədəni dəyərlərə zidd olmamalıdır.¹

Müəllifin fikrincə, bu tipli əsərlərdən parçaları dinləyən tələbələr, kulturoloji fərqlərlə şərtləndirilmiş çətinliklərlə rastlaşmadan, məndə olan informasiya və faktlarla tanış olur, və beləliklə, xarici dildə eşidib-anlamanın təlimi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərələşdirilir.²

Dil fakültələrində eşidib-anlamanın təlimi prosesində istifadə edilən mətnlər autentik olmalı, onlar ixtisası dil olan fakültələrində təhsil alan tələbələrin leksik və qrammatik potensialını zənginləşdirmək imkanları baxımından əhəmiyyət kəsb etməlidir. İxtisas fakültələrində, xüsusilə də yuxarı kurslarda ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi məqsədilə tələbələrə təqdim edilən mətn materialları müxtəlif xarakterli, rəngarəng olmalı, dil daşıyıcılarının mədəniyyəti, təfəkkürü, onların yaşadıkları cəmiyyətdə qəbul edilmiş müxtəlif ünsiyyət tərzləri haqqında tələbələri məlumatlandırmalıdır. Tələbələrə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi formatda olan mətnlərin təqdim olunması tövsiyyə edilir. İngilis dilini ixtisas kimi öyrənən tələbələrə müxtəlif janrlara aid olan, üslubi baxımdan fərqli olan mətnlərin təqdim edilməsi xüsusilə vacibdir. İngilis dilində eşidib-anlamanın təliminə dair tədqiqatları olan alim L.Vandergrift həm dinləmədən əvvəl, həm də dinləmədən sonra verilən suallara aid edilə bilən 5 növ suallar səciyyələndirir.³

Gözlənilən cavabın linqvistik formasından, düzgün cavab vermək üçün lazım olan məlumat və yazılı məndə olan informasiya arasında olan əlaqələrin xarakterini nəzərə almaqla, dinləyicilərdə anlama səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə verilən sualların 5 növü təsnif edilir.⁴

Dissertasiyanın "*İxtisası dil olan ali məktəblərin yuxarı kurslarında eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinin səmərəli yolları*" adlanan *ikinci fəslinin* birinci bölməsində ingilis dilində eşidib-anlamanın təliminin əsas prinsipləri, *ikinci fəslin* ikinci yarımbölməsində yuxarı kurs tələbələrinə ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş çalışmalar sistemi, üçüncü yarımbölmədə eksperimental tədris və onun nəticələri ön plana çəkilir. Eşidib-anlamanın ixtisası dil olan tələbə-

¹ White, G. Listening. Oxford: Oxford University Press, 1998, s.58.

² Yənə orada, s.58.

³ Vandergrift, L. Facilitating second language listening comprehension acquiring successful listening strategies Journal ELT, 53/3: p.168-76

⁴ Yənə orada, s.176

lərə tədrisindən danışarkən, burada tələbələrin müstəqil şəkildə dinlədikləri materialları xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Burada önəmlisi odur ki, tələbələrin müstəqil işi adından məlum olduğu kimi, müstəqil şəkildə, müəllimin iştirakı və yaxud nəzarəti olmadan həyata keçirilir. Bu da xarici dillərin tədrisi metodikasında əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edilmiş “learning by doing” prinsipinin həyata keçirilməsi deməkdir. Məlum olduğu kimi, müasir metodikada qəbul edilmiş bu prinsip “danışmağın danışmaq vasitəsilə”, “yazmağın yazmaq vasitəsilə”, “eşidib-anlamağın dinləmək vasitəsilə”, “oxumağın oxumaq vasitəsilə” öyrədib-öyrənilməsini təlimin əsas prinsipi kimi irəli sürür. Burada meydana çıxan əsas iki məsələnin birincisi dinləmə üçün nəzərdə tutulan mətn materialının seçilməsi məsələsi, ikincisi isə tələbələri dinləmə prosesinə cəlb etməkdir.

Müəllifin göstərdiyi başqa səbəblər mətndə olan strukturları mənimsəməklə tələbələrdə əsas məzmunu əhatə edən leksik vahidlərin kontekstual şəkildə mənimsənilməsi üçün imkan yaradır.¹

Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrdə eşidib-anlama vərdişlərinin günün tələblərinə uyğun olan şəkildə inkişaf etdirilməsini və təkmilləşdirilməsini təmin edən əsas şərtlərdən biri onların müxtəlif xarakterli real nitq parçalarının müntəzəm olaraq dinləmək və dinləmə prosesindən zövq almaqlarıdır. Bu səbəbdən dinlənən materialları tələbələr üçün maraqlı olmalı, onların yaş və intellektual səviyyələrinə uyğun şəkildə seçilməlidir. Mətn və dinləmə materiallarının seçilməsi prosesində tələbələrin tələbat və ehtiyatlarının, bilik və maraq dairələrinin nəzərə alınması xarici dildə eşidib-anlamanın tədrisinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və nəticələrin əldə edilməsini təmin edən amillərdir.

İnformasiya mənbəyi olmaqla bərabər, yazılı mətnlər yeni dil vahidlərinin, o cümlədən yeni qrammatik strukturların və leksik vahidlərin kontekst daxilində təqdim edilməsinin vacib yollarından biridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu sadəcə olaraq tələbələrin reseptiv biliklərinin yoxlanılması deyil, mətnə olan səmərəli leksik vahidlərin mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsi məqsədilə müvafiq fəaliyyət növlərinin işlənilib hazırlanması və təqdim edilməsidir. Eşidib-anlama təlimindən danışarkən, məşhur dilçi alim S.Riksonun üsulunu xatırlamamaq qeyri-mümkündür. S.Riksonun təklif etdiyi bu üsul tələbələrin sayı çox olan siniflərdə xarici

¹ Wilson L.I. Reading in the ESOL Classroom // TESOL Quaterly 7, №3 september 1973, p.259-267

dildə eşidib-anlama təlimi prosesində tələbələrin fərdi fəaliyyəti üçün maksimum şəraitin təmin edilməsini mümkün edir.¹

Eşidib-anlama fəaliyyət növündən danışarkən, əsasən üç növ fəaliyyət səciyyələndirilir:

1. Dinləmədən əvvəl baş verən fəaliyyət növləri (Pre-listening activities).

2. Dinləmə zamanı yerinə yetirilən fəaliyyət növləri (While- listening activities).

3. Dinləmədən sonra həyata keçirilən fəaliyyət növləri (Post- listening activities).

Dinləmədən əvvəl həyata keçirilən fəaliyyət növlərindən danışarkən, mətnin növündən və tələbələrin səviyyəsindən asılı olaraq əsas məqsəd onları mətni dinləməyə və adekvat şəkildə qavramağa yönəltməkdən ibarət olduğu qeyd edilməlidir.

Bu mərhələdə tələbələrə aşağıdakı tapşırıqların yeninə yetirilməsi təklif edilir:

Text "symbols".

I. Pre - listening activities/

Pre -set questions

1) draw up a list of symbols used for ceremonial functions in your country, e.g in the context of weddings, funerals, political meetings, sessions of law courts, etc.

2) Draw up a similar list for British culture,

3) the comparison will probably show up differences, but are there similarities?

Discuss the problem with your partner

II. Working with a partner, match the words to make a phrase,

III. Look at the key vocabulary expressions which occur in the text.

Use these to guess what the text is about. Share your ideas with your partner.

IV. Working in group of four, discuss the theme of the text. Express your own views, feelings and experiences before you listen to the text.

V. working in groups, share your predictions of what you imagine the extract is about you have to come to an agreement. Each group should write their predictions on the board, when the text is played or read out the group with the greatest number of predictions becomes the winner.

¹ Rixon, S. Developing Listening Skills, Macmillan: Basingstoke, 1986, s.40.

Tələbələrin diqqətini mətndə olan vacib faktlar və informasiyaya yönəltmək üçün onlara istiqamətləndirici suallar verilir.

Listen for the answers to the the following questions.

Dinlələndən sonra tələbələrə aşağıdakı tapşırıqlar təklif edilir.

VI. Listen for the answers to the following questions.

Dinləmədən sonra tələbələrə aşağıdakı tapşırıqlar təklif edilir.

VII. Listen to the whole extract and correct any factual errors.

VIII. Working in groups of live? Discuss the following statements. Put your arguments for and against.

IX. Retell the story in your own words.

X. Remember tere things you can get from the extract and then there your partner

XI. There are some phrases in the text you can learn as.

XII. Listen to the recording. Then chose the best answer for each of the statements given below.

XIII. Working in groups of there, ask a questions together .

XIV. Listen to comments to a dialogue and evaluate the speakers attitude: approving and disapproving. Pay attention to such features as tone of voice and intonation.

XV. In group of four agree or disagree with the following statements.

XVI. Role – listening.

a) Listen to the extract in pairs, in the role of one of the personages.

b) Continue the conversation, predicting

The next iterance and addressing your partner

c) compare the two versions on the appropriate ness of your utterance to the context

XVII. imagine t he personality of the personages using clues from what they said, mood, attitude.

XVIII. Working in groups, complete unfinished utterances given below.

XIX. Working in pairs, what can you say about tone of voice and intonation?

XX. Listen to the recording.

XXI. Note how the speaker expresses opinions, attitudes.

İxtisası xarici di olan ali məktəblərin yuxarı kurslarında ingilis dilində eşidib – anlama vərdişlərinin kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması kontekstində inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə, asandan qətinə, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil

edildiyi halda, həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından səmərəli nəticələri əldə etmək olar.

Dissertasiya işində dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidilib – anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi prosesinin kommunikativ - yönümlülük, funksional – yönümlülük, interaktivlik və tələbə - yönümlülük prinsipləri əsasında təşkil edilməsinə xidmət edən autentik xarakterli çalışma və tapşırıqların əhəmiyyəti göstərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal – hazırda ingilis dilinin müxtəlif məqsədlərdə tədrisi üçün çoxsaylı dərslik və dərs vəsaitləri mövcuddur. Onlardan biri son illər ərzində Azərbaycan Dillər Universitetinin pedaqoji fakültəsində istifadə edilən “New English File” dərs vəsaitidir. Bu dərs vəsaitində qoyulan əsas məqsədlərdən biri tələbələrdə ingilis dilində kommunikativ vərdişlərin formalaşdırılmasıdır. Təqdim edilən dərs vəsaitində qoyulan məqsədlərdən biri də tələbələrə eşidib – anlama vərdişlərinin aşılmasıdır. Dərs vəsaitində dinlənmə üçün materiallar və onların transkriptləri (yazılı mətnləri) təklif edilir. Lakin yuxarı kurslar üçün təqdim edilən audio-materialların və verilən tapşırıq və çalışmaları metodik təhlili onu deməyə əsas verir ki, onlar eşidib – anlama vərdişlərinin elementar səviyyədə formalaşdırılmasını təmin edə bilər. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında eşidib-anlama vərdişlərinin kommunikativ kompetensiyasının formalaşdırılması kontekstində təkmilləşdirilməsini təmin edə biləcək audiomateriallar və çalışmaları sistemin yaradılması bu dərs vəsaitində yoxdur. Dərs vəsaitində olan tapşırıq və çalışmalara gəldikdə onlar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət cəhətdən qarışığında qoyulan məqsədlərə cavab vermir, və yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidib – anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi baxımından qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Beləliklə, yuxarı kurs tələbələrində eşidib – anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş sistemli, ardıcıl, mərhələli şəkildə tərtib edilmiş tapşırıqlar sistemi yaradılmalıdır yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidilib - anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş metodik sistem məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli xarakter daşıyır.

Mövzuya dair bir sıra fikir və rəylər tələbələrə təqdim edilir. Onlar işə deyilənlərlə razı olub-olmadıqlarını bildirməli və mövqələrini əsaslandırılmalıdırlar. Mətni dinləyərkən, tələbələr mövqələrinin müəllifin mövqeyi ilə uyğun olub-olmamasını müəyyən edə bilərlər.

Tələbələrə açar sözlər və ifadələr təqdim edilir və onlardan mətnin mövzusunə dair fərziyyələrini demək tapşırığı verilir. Eləcədə tələbələrə bir neçə mövzuların adları təqdim edilir və onlara seçim etmək təklif edilir.

bilər. Tapşırığı yerinə yetirərkən, tələbələrdən yeni söz və ifadələrdən istifadə edilməsi tələb edilə bilər. Eyni zamanda verilən vahidlərin yaradıcı nitq prosesində istifadə edilməsi tələbələrə tədris edilən vərdişlərinin aşılması deyil, həm də onlarda müvafiq leksik vərdiş və bacarıqların inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Keçirilən sorğu və müşahidələr onu göstərir ki, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr tədrisin, o cümlədən eşidib-anlama tədrisinin ənənəvi, aktuallığını itirmiş üsullarla deyil, yeni tərzdə aparılmasını arzulayırlar. Aparılan təhlil eşidib-anlamanın təliminin təşkili və həyata keçirilməsində, materialların seçilməsində ciddi problemlərin mövcudluğunu üzə çıxartdı. Beləliklə də, eksperimental tədrisin vacibliyi təsdiqləndi və eksperimentin əsas məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirildi.

Eksperimentin təsvirinə keçməzdən əvvəl onun üç mərhələdən ibarət olduğunu və eksperimental tədrisinin hər bir mərhələsinin konkret məqsədə xidmət etdiyini qeyd etmək lazımdır. Belə ki, eksperimental tədrisin birinci mərhələsi müəyyənedici xarakter daşıyır. Adından məlum olduğu kimi, bu mərhələnin əsas məqsədi dil fakültələrinin yuxarı kurslarında tələbələrdə ixtisas dili olan ingilis dilində dinləmə qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyən etməkdən ibarətdir. Qoyulan məqsədə nail olmaq istiqamətində aşağıdakı vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur:

1) Eksperimentdə iştirak edən kontrol və eksperiment qruplarının təyin edilməsi;

2) Müəyyənedici ekspert qrupunun təyin edilməsi;

3) Eşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsini ifadə edən göstəricilərin müəyyən edilməsi;

4) Tələbələrin ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsini ifadə edən göstəricilərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün əsas meyarların sistemləndirilmiş şəkildə işlənilib-hazırlanması;

5) Eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin cari səviyyəsinin təyin olunmuş əsas meyarlar üzrə yoxlanılması;

6) Müəyyənedici eksperimentin nəticələrinin təyin olunmuş metodika üzrə təhlili.

Eksperimental tədrisin müəyyənedici mərhələsində Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dili fakültəsində təhsil alan III kurs tələbələri iştirak etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dissertasiya işində qarşımızda qoyulan məqsəd ixtisası dil olan fakültələrdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində eşidib-anlama təlimi prosesini kommunikativ yönümlü şəkildə

təşkil etməklə onlarda eşidib-anlama vərdişlərinə günün tələblərinə cavab verən səviyyədə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir.

Qoyulan məqsədə nail olmaq və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış eşidib-anlamanın kommunikativ yönümlü təlim modeli işlənib-hazırlanmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təklif etdiyimiz təlim modeli dil fakültələrində eşidib-anlamanın tədrisinin bütün mərhələlərində uğurla istifadə edilə bilər.

Məlum olduğu kimi, dil fakültələrində tədrisin bütün mərhələlərində eşidib-anlama təlimi nəzərdə tutulur. Lakin, tələbələrdə müvafiq vərdişlərin, o cümlədən eşidib-anlama vərdişlərinin formalaşdırılması tədrisinin ilkin mərhələsində baş verir. Məhz bu səbəbdən, tədqiqat işinin həcminin məhdud olduğundan, biz təklif etdiyimiz təlim modelinin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimental tədrisə yuxarı kurs tələbələrinin cəlb edilməsini məqsəda uyğun hesab etdik.

Müəyyənədicə eksperiment 2012/2013-cü tədris ilinin sentyabr-oktyabr aylarında mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. Eksperimentin I mərhələsində ingilis dili fakültələrinin III kursu üzrə 8 akademik qrupdan 96 tələbə iştirak etmişdir. Eksperimentə cəlb edilmiş qruplar kontrol və eksperiment qruplarına bölünmüşdür. 4 qrup (46 tələbə) kontrol qrupları, 4 qrup (50 tələbə) eksperiment qrupları kimi təyin olunmuşdur. Sonda, eksperimentin müəyyənədicə mərhələsində 46 tələbə kontrol qruplarının, 50 tələbə eksperiment qruplarının payına düşməklə, cəmi 96 tələbə iştirak etmişdir.

Eksperimental tədrisin I mərhələsində iştirak edən tələbələrin ingilis dilində eşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsini müşahidə etmək, yoxlamaq və qiymətləndirmək üçün ingilis dili fakültəsində dərs deyən təcrübəli müəllimlərdən ibarət ekspert qrupu yaradılmışdır. Tələbələrin ixtisas dilində eşidib-anlama vərdişlərinin və ümumiyyətlə ingilis dili fakültəsində eşidib-anlamanın təlimi vəziyyətini yoxlamaq və qiymətləndirmək üçün təcrübəli müəllimlərin cəlb edilməsində əsas məqsəd daha obyektiv və inandırıcı nəticələrin əldə edilməsidir. Beləliklə, müşahidə, yoxlama və qiymətləndirməni həyata keçirən ekspert qrupuna fakültədə fəaliyyət göstərən təcrübəli müəllimlər və dissertantın özü daxil edilmişdir.

Müəyyənədicə eksperimentə cəlb edilmiş tələbələrin ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsini ekspert qrupu tərəfindən yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilər müəyyənləşdirilmişdir:

- 1) kəmiyyət göstəricisi
- 2) keyfiyyət göstəricisi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, eşidib-anlama vərdişlərinin bu gün geniş şəkildə yayılmış test üsülü ilə yoxlanılması və qiymətləndirilməsi qeyri-mümkündür. Bu da tələbələrin eşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi məsələsini xeyli dərəcədə çətinləşdirir və onun subyektiv xarakterini şərtləndirir. Lakin bu heç də qiymətləndirmə prosesinin qeyri-obyektivliyindən deyil, qiymətləndirilmənin tam obyektiv şəkildə həyata keçirilməsinin mümkün olmadığından xəbər verir.

Tələbələrin eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə müəllimin səriştəsi və təcrübəsindən asılıdır. Lakin, zənnimizcə, kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri qiymətləndirmə prosesini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır və həmin prosesdə yoxlayan və qiymətləndirən şəxslər qismində çıxış edən müəllimləri düzgün istiqamətdə yönəltməyə kömək edir.

Müəyyənəddi mərhələdə tələbələrə onlara təqdim edilən mətni dinləmək və müəyyən tapşırıqları yerinə yetirmək tapşırığı verilir. Kəmiyyət göstəricisi təqdim edilən mətnə olan dil materiallarının və nitq strukturlarının tələbələrin nitqində əks etdirilməsi ilə müəyyənləşdirildi. Keyfiyyət göstəricisi isə mətnin məzmununu adekvat şəkildə qavramaq bacarığının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə təyin edilirdi.

Beləliklə, ekspert qrupuna daxil olan təcrübəli müəllimlər və dissetant 2012-2013-cü tədris ilinin I semestri ərzində eksperimental və kontrol qrup tələbələrinin yüksək oxu və nitq dərslərində iştirak etmiş və ingilis dilində eşidib-anlamanın təlimi prosesini müşahidə etmişlər. Semestrin sonunda tələbələrin eşidib-anlama bacarıqlarının qiymətləndirilməsi iki əsas meyar üzrə kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə həyata keçirilmişdir.

Kəmiyyət göstəricisi tələbələrin nitqində baza mətnlərində olan leksik vahidlərin, qrammatik strukturların, ifadələrin istifadə edilməsi tərzini, tələbələrin dinləmə prosesində lüğətdən istifadə etmək bacarığının səviyyəsini əks etdirən göstəricidir.

Keyfiyyət göstəricisi tələbələrin onlara verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində fəallığı, eşidib-anlama təliminə dair nümayiş etdikləri münasibət, dinlənən mətndəki olan ideya və problemlərin müzakirəsində fikir və rəylərini müstəqil, fəal şəkildə söyləmək, mətnə olan əsas ideyanı məlumat və faktları ikinci dərəcəli məlumat və faktlardan fərqləndirmək bacarığının səviyyəsini əks etdirən göstəricidir. Keyfiyyət göstəricisini müəyyənləşdirən amilləri sadalayarkən tələbələrin mətnə əks

etdirilmiş hadisələrə öz münasibətlərini bildirmək müəllifin münasibətini qiymətləndirmək, sətirləti mənanı dinləmək bacarığını göstərmək lazımdır.

Beləliklə, ekspert qrupuna daxil olan mütəxəssislər eksperimental kontrol qruplarda keçirilən yüksək oxu və nitq dərslərində I semestr ərzində müntəzəm olaraq iştirak edərək, təlim prosesini, tələbələrin təlim fəaliyyətini müşahidə etmiş və yuxarıda göstərilən amillərə əsaslanaraq, eşidib-anlamanın təlimi prosesini və prosesin iştirakçıları tələbələrin təlim fəaliyyətini qiymətləndirmişlər. Tələbələrin eşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əsasında təhlil olunmuş riyazi-statistik və müqayisə metodlarından istifadə edilərək nəticələr hesablanmışdır.

Eksperimentin müəyyənədiçi mərhələsinin konkret nəticələri aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir:

Cədvəl 2.1

Göstəricilər	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4
Kəmiyyət göstəricisi	32,1%	40,4%	22,1%	24,3%	40,2%	38,7%	39,7%	25,7%
Keyfiyyət göstəricisi	29,3%	39,4%	21,8%	23,5%	39,6%	34,1%	35,3%	22,3%

KQ – Kontrol qrupu

EQ – Eksperiment qrupu

Cədvəldə göstərilmiş rəqəmlər müəyyənədiçi eksperimentin nəticələrini əks etdirir. Eksperiment və kontrol qruplar üzrə əldə edilmiş nəticələrin müqayisəli təhlili eksperimentin I mərhələsində iştirak etmiş eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin ingilis dilində eşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsinin təxminən eyni olduğunu göstərir. Məsələn, kəmiyyət göstəricilərinə diqqət yetirdikdə 32,1% və 40,4%, 22,1% və 24,3%, 40,2% və 38,7%, 39,7% və 25,7% və s. göstəriciləri arasında kəskin fərqin olmadığını görürük.

Mövcud fərqlər isə qruplarda bəzi tələbələrin başqaları ilə müqayisədə daha hazırlıqlı olduqlarından xəbər verir. Eyni zamanda keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərini müqayisə edərkən həm kontrol, həm də eksperiment

qruplarda tələbələrdə eşidib-anlama vərdişlərinin müxtəlif səviyyədə olduğunu görürük. Daha etibarlı nəticələrin əldə edilməsi üçün biz ekspert qrupunun üzvləri olan təcrübəli müəllimlərinə tələbələrin eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsini əks etdirən rəqəmləri şərh etməyə xahiş etdik. Əldə edilmiş nəticələri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1) Əksər hallarda tələbələr dinləmə üçün nəzərdə tutulmuş materialların seçilməsində iştirak etmir və nəticə etibarilə çox vaxt onlar üçün maraqsız olan mətnləri dinləməyə məcbur olurlar. Tələbələri təlim prosesinin səmərəliliyini və müvəffəqiyyətliliyini şərtləndirən əsas amillərdən maraq və motivasiyadan məhrum etmiş olur.

2) Müəyyənədicilərin eksperimentdə iştirak etmiş tələbələr çox vaxt dinlənilməmiş mətndən ayrı-ayrı parçaları olduğu kimi, heç bir dəyişiklik etmədən, nitqlərində əks etdirməyə çalışırlar. Bu da əsas məqsədlərdən biri öyrənilən xarici dildə tənqidi tənqiddir. Tələbələrdə inkişaf etdirilməsi olduğu təlim kontekstində qəbul edilə bilər. Tələbələrdə dinlənən materiallara yaradıcı münasibətin formalaşdırılması eşidib-anlamanın təliminin əsas prinsiplərindən birinə çevrilməlidir.

3) Çox vaxt ənənəvi, köhnəlmiş və günün tələblərinə cavab verməyən şəkildə keçirilir, eşidib-anlamanın təliminə yönəldilmiş iş əksər hallarda aparılmır, bu istiqamətdə aparılan iş isə çox vaxt formal xarakter daşıyır, tələbələr dinlənən mətni danışır, müəllim və tələbələr isə ona məzmun dair suallar verirlər. Verilən sualların böyük əksəriyyəti məzmun deyil, ayrı-ayrı cümlələrə verilir. Bu tərzdə keçirilən eşidib-anlama təlimi tələbələrdə müvafiq oxu vərdişlərinin günün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsini təmin etmir.

4) Tələbələrdə lüğətlərdən istifadə etmək bacarığına gəldikdə, müəllimlər tərəfindən keçirilən sorğular və müşahidələr lüğətlərdən sui-istifadə hallarının geniş yayıldığını sübut edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin böyük əksəriyyəti ikidilli lüğətlərdən istifadə etməyə üstünlük verirlər. Mətnə olan söz və sözbirləşmələrinin mənalarnı tapmaq məqsədilə lüğətə müraciət etmək meili müşahidə edilir. Bu da tələbələrin diqqətini yayındırır, dinlənən sətiraltı məna eşidib-anlama təliminə olduqca mənfi təsir göstərir.

5) Tələbələrin əksəriyyəti sətiraltı məlumatı əldə etmək qabiliyyətinə malik deyil. Müvafiq işin aparılması gündəmdə olan ən əsas problemlərdən biridir.

6) Eşidib-anlamanın təliminə yönəldilmiş dərslərin sual-cavab dərslərinə çevrilməsi tendensiyası müşahidə edilir. Tələbələri fərziyyələr irəli

sürmək, qrup və cütlük şəklində təşkil edilmiş müzakirələrdə iştirak edərək, fikir və rəylərini müstəqil, sərbəst, yaradıcı şəkildə, arqumentlərə istinad edərək, söyləmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində olan eşidib-anlama dərsləri ingilis dilini interaktiv şəkildə öyrənilməsinə və nəticə etibarilə dil fakültələri tələbələrində ingilis dilində kommunikativ kompetensiyanın formalaşmasını təmin edir.

İngilis dili fakültəsinin III kursunda təhsil alan tələbələrinin orta hesabla 30-35 faizinin, yəni təxminən tələbələrin üçdə bir hissəsinin ixtisas dili olan ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin aşağı səviyyədə olması, gələcək ingilis dili müəllimlərinin eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə qaldıracaq, onları müasir dövrün tələblərinə uyğun səviyyəyə çatdıraraq təklif etdiyimiz eşidib-anlama kommunikativ yönümlü, interaktiv təliminə yönəldilmiş və dissertasiyanın II fəslinin birinci bölməsində təsvir edilmiş metodik sistemin sınaqdan keçirilməsi məqsədilə eksperimentin ikinci öyrədici mərhələsi keçirilmişdir.

Esperimentin II mərhələsində aşağıdakı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

1) İngilis dili fakültələrin yuxarı kurslarında təhsil alan tələbələrində eşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsini tələb edilən qloballaşma dövründə ingilis dili müəllimləri qarşısında irəli sürülən tələblərə uyğun olan səviyyəyə çatdırmaq üçün zəruri olan pedaqoji şərtləri müəyyən etmək, yeni metodik sistem işləyib-hazırlamaq və onu təsvir etmək.

2) Təklif edilən metodik model əsasında eksperimental tədrisi təşkil etmək.

Dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrində eşidib-anlamanın tələbələrinə ingilis dilində eşidib-anlamanın kommunikativ təliminə yönəldilmiş metodik sistemin işlənilib-hazırlanmasından danışıqarəkən, tədqiqat işinin I fəslində yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidib-anlamanın kommunikativ-yönümlü təliminin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, auditoriya təcürbəsində mövcud vəziyyətin öyrənilməsi, proqramlarda problemin qoyuluşu vəziyyətinin təhlili bizi tamamilə yeni problem baxımından mövcud vəziyyəti radikal şəkildə dəyişdirə biləcək metodik sistemin işlənilib-hazırlanmasının zəruri bir məsələ olduğunu sübut etdi.

Sorğular və müşahidələr vasitəsilə əldə edilmiş məlumat ingilis dilində eşidib-anlama təliminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə həyata keçirəcəyimiz fəaliyyətin praktik istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verib.

Təklif etdiyimiz metodik sistem 2012/2013-cü tədris ilinin II semetlərində (fevral-may) aylarında həyata keçirilmişdir. Eksperimental tədrisin II öyrədici mərhələsində eksperiment qrupları kimi təyin edilmiş qrup tələ-

bələri iştirak etmiş. Təklif etdiyimiz metodik model semestr ərzində yüksək oxu və nitq dərslərində mərhələli, ardıcıl şəkildə tətbiq edilmişdir. II mərhələ başa çatdıqdan sonra eksperimentin III mərhələsi, post eksperimental yoxlama və qiymətləndirmə mərhələsi həyata keçirilmişdir.

Eksperimentin III mərhələsinin keçirilməsinə I mərhələdə iştirak etmiş həm eksperimental, həm də kontrol qrupların tələbələri cəlb edilmişdir.

Tələbələrin eşidib-anlama vərdişlərini maksimum obyektiv dərəcədə qiymətləndirmək üçün bütün tələbələrə eyni mətn təqdim edilmiş, onu dinləmək və müvafiq tapşırıqları yerinə yetirmək onlara təklif edilmişdir.

Aparılmış tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Beləliklə, eksperimentin II semestrini əhatə edən II, öyrədici mərhələsində yalnız eksperiment qruplarının tələbələri iştirak etmişdir. Həmin qruplarda ingilis dilində eşidib-anlama təlimi yuxarıda təsvir edilmiş metodik model və motivasiyaedici çalışmalar əsasında təşkil edilmişdir. Kontrol qruplarda isə yüksək oxu və nitq dərsləri ənənəvi üsullardan istifadə etməklə keçirilirdi.

Təklif etdiyimiz metodik sistemin və işləyib-hazırladığımız çalışmalar komplek-sinin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimentin III, yoxlayıcı mərhələsi keçirildi. Eksperimentin yoxlayıcı mərhələsində qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

1) Eksperimentin öyrədici mərhələsində əldə edilmiş nəticələrin yoxlanılması;

2) Əldə edilmiş nəticələr əsasında öyrədici eksperimentin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi;

3) Eksperimentin ümumi nəticələrinin sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim edilməsi.

2012-2013-ci tədris ilinin II semestrinin sonunda həm eksperiment, həm də kontrol qruplarda oxunun təlimi prosesi müşahidə edilir, onlarda ingilis dilində oxu vərdişlərinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə xüsusi testlər keçirilir. Əldə edilmiş nəticələr təcrübəli müəllimlərdən ibarət olan ekspert qrupu tərəfindən təhlil edilir, əldə edilmiş nəticələr müəyyənəyici eksperimentdə əldə edilmiş nəticələri ilə müqayisə edilir və aşağıdakı cədvəllərdə ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilir:

Cədvəl 2.2

Eksperimentin yoxlayıcı mərhələsinin nəticələri

Göstəricilər	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4
Kəmiyyət göstəricisi	36,8%	51,4%	26,4%	37,6%	45,1%	50,3%	41,2%	39,2%
Keyfiyyət göstəricisi	34,1%	49,1%	27,8%	36,2%	41,2%	45,4%	39,2%	39,8%

Cədvəl 2.3

Eksperimentin müəyyənedici və yoxlayıcı mərhələlərinin nəticələrinin müqayisəsi

Fərl	Kəmiyyət göstəricisi						Keyfiyyət göstəricisi					
	Eksp.s	Eksp.ə	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
4,7	36,8%	32,1%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
11	51,4%	40,4%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
4,3	26,4%	22,1%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
13,	37,6%	24,3%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
4,9	45,1%	40,2%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
11,	50,3%	38,7%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
1,5	41,2%	39,7%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
13,	39,2%	25,7%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
4,8	34,1%	29,3%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
9,7	49,1%	39,4%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
6%	27,8%	21,8%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
12,	36,2%	23,5%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
1,6	41,2%	39,6%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
11,	45,4%	34,1%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ
3,9	39,2%	35,3%	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ
17,	39,8%	22,3%	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ	EQ	KQ

Cədvəl 2.3-də göstərilən nəticələr öyrədici eksperimentdən sonra eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin əşidib-anlama bacarıqlarının səviyyələri arasında yaranmış fərqi əks etdirir. Göründüyü kimi, müəyyənədicə eksperiment zamanı eksperiment və kontrol qrupların tələbələrinin səviyyələri arasında ciddi fərqlər mövcud olmadığından, yaranmış fərqi öyrədici eksperiment nəticəsində əldə edilməsinə şübhə ola bilməz. Eksperimental tədrisin öyrədici mərhələsində yalnız eksperiment qrupların tələbələrinin iştirak etdiyi səbəbindən, məhz bu tələbələrdə əşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsində əhəmiyyətli yüksəliş müşahidə olunur. Kontrol qruplarda keçirilən təlim nəticəsində müəyyən yüksəliş müşahidə edilsə də, əldə edilmiş nəticələr eksperiment qruplarında daha mühüm yüksəliş olduğunu təsdiq edir. Cədvəl 2.3. eksperiment müddətində tələbələrdə əşidib-anlama vərdişlərinin səviyyələrində müşahidə edilən inkişafı müqayisəli şəkildə əks etdirir. Belə ki, yoxlama mərhələsində kontrol qruplarda əldə edilmiş nəticələr müəyyənədicə eksperimentlə müqayisədə tələbələrdə dinləmə bacarıqlarının səviyyəsinin kəmiyyət göstəricisi üzrə 3,9%, keyfiyyət göstəricisi üzrə 4,1% təşkil etdiyi halda, öyrədici eksperiment nəticəsində eksperiment qruplarında müvafiq göstəricilər 12,3% və 13,1% təşkil etmişdir.

Beləliklə, kontrol qruplarda müşahidə edilən səviyyə artımı 8%, eksperiment qruplarda isə səviyyə artımı orta hesabla 25,4% təşkil etmişdir. Əldə edilmiş nəticələrin təhlili əsasında öyrədici eksperimentin tələbələrdə əşidib-anlama bacarıqlarının səviyyəsinə müsbət təsir göstərdiyini demək olar. Belə ki, təklif etdiyimiz, elmi cəhətdən əsaslandırılmış, tələbələrin ehtiyac və tələbatları, arzu və maraqlarını nəzərə almaqla işlənmiş metodik model və kommunikativ yönümlü çalışmaları sistemi məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli şəkildə əşidib-anlama təlimi prosesinə tətbiq edilərkən, eksperiment qrup tələbələrində əşidib-anlama vərdişlərinin səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi, tələbələrin əşidib-anlamanın təlimi prosesinə münasibətində müsbət xarakterli dəyişikliklər müşahidə edilir.

Qeyd edilməlidir ki, müəyyənədicə mərhələdə eksperiment qrupları tələbələrindən bəziləri ingilis dilində əlavə materialların dinlənilməsinə olduqca az maraq göstərir, oxu dərslərində həvəssiz iştirak edir və dinlənilmiş mətnləri olduğu kimi yadda saxlayıb danışmağa çalışırdılar. Onlara yaradıcı xarakterli tapşırıqlar təqdim edilərkən, tələbələr çətinlik çəkir və çoxsaylı problemlərlə qarşılaşırlar. Çox vaxt həm ekspert, həm də kontrol qruplarda tələbələr yaradıcı xarakterli tapşırıqları yerinə yetirməkdən

imtina edirdilər. Yoxlayıcı mərhələdə, kontrol qruplarının tələbələrindən fərqli olaraq eksperiment qruplarının tələbələri yaradıcı xarakterli tapşırıqların yerinə yetirilməsində həvəslə iştirak edir, mövqe və rəylərini söyləməkdən çəkinmir, fərziyyələr irəli sürür, cütlük və qrup şəkildə təşkil edilmiş müzakirələrdə oxunulmuş mətnlərin məzmununa dair fikirlərini əsaslandırmağa cəhd edir. Öyrədici mərhələdə iştirak etmiş tələbələrin eşidib-anlamanın təliminə qarşı münasibəti radikal şəkildə dəyişir. Eksperiment qruplarında tələbələr yalnız müsbət qiymət almaq və imtahanları demək deyil, ixtisas dili olan ingilis dilinə yüksək səviyyədə yiyələnmək məqsədinə nail olmaq üçün çalışırlar.

Dissertasiyada əldə olunmuş nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

1) İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin yuxarı kurs tələbələrində ingilis dilində eşidib-anlama qabiliyyəti müasir dövrdə dil sahəsində çalışan mütəxəssislərin qarşısında qoyulan tələblərinə cavab vermir.

2) Dil fakültələrində ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələrə eşidib-anlama vərdişlərinin qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan səviyyədə formalaşdırılması üçün təlim prosesində istifadə edilən materiallar tələbələrin ehtiyac və maraqlarını nəzərə almaqla seçilməli, autentik olmalı, dilöyrənlərdə motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməli, onları dinləmə prosesinə cəlb etməli, dinləmədən sonra təşkil edilən diskussiyalarda fəal iştirakını təmin etməlidir.

3) Yuxarı kurs tələbələrinə ixtisas dili olan xarici dildə eşidib-anlama vərdişlərinin aşılınması təcrid edilmiş şəkildə deyil, digər fəaliyyət növləri olan yazı, oxu və oxu vərdişləri ilə kompleks şəkildə, kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması kontekstində həyata keçirilməlidir.

4) Yuxarı kurslarda təhsil alan azərbaycanlı tələbələrdə ingilis dilində eşidib-anlama vərdişlərinin formalaşdırılması tələbələrin dinləmə prosesində rast gələ biləcəkləri problem və çətinlikləri nəzərə almaqla həyata keçirilməli, dillərarası interferensiyanın potensial mənbələri müəyyən edilməli, onların aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilməlidir.

5) Dil fakültələrin tələbələrində ixtisas dili olan xarici dildə adekvat eşidib-anlama vərdişlərinin formalaşdırılması məqsədyönlü, ardıcıl sistemli, mərhələli şəkildə təşkil edilməli, dilin tədrisi mərhələsinin xüsusiyyətlərini, proqram tələbatlarını və bu mərhələdə qoyulan məqsədlərə uyğun olan şəkildə qurulmalıdır.

6) İngilis dilinin professional məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələrə eşidib-anlama vərdişlərinin aşılınması aşağı kurslardan başlayaraq həyata keçirilməli, növbəti pillələrdə mərhələli şəkildə, asandan çətinə, sa-

dədən mürəkkəbə doğru təşkil edilməlidir. Yuxarı kurslarda bu istiqamətdə aparılan iş ardıcıl şəkildə davam etdirilməli, aşağı kurslarda formalaşdırılmış eşidib-anlama vərdişləri inkişaf etdirilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu və müddəaları müəllifin aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. İxtisas dilində eşidib-anlamanın təliminə dair bəzi tövsiyələr // ADU, Elmi xəbərlər, Bakı, 2014, №2, s.401-405
2. İngilis dili fakültələrində təhsil alan tələbələrin eşidib-anlama vərdişlərinin aşılmasının bəzi yolları / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 19-20 dekabr 2013, s.171-172
3. О некоторых проблемах обучения аудированию студентов языкового вуза // Выпуск №60, Полтавский Национальный Педагогический Университет. Педагогические науки. Полтава 2014, с.109-113
4. О некоторых путях формирования навыков аудирования у студентов языкового вуза // АМİ, Müəllim hazırlığının müasir problemləri: "Texnologiya təhsil və inkişaf", Bakı, 22-24 may, 2014, s. 246-247
5. İxtisası dil olan fakültələrdə eşidib-anlamanın təlimi prosesində istifadə edilən materialların seçilməsinə dair tövsiyələr // Bakı Slavyan Universiteti, Tağıyev oxuları, 1/2015 s.112-117.
6. İxtisası dil olan ali məktəblərdə ingilis dilində eşidib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin səmərəli yolları // ADU, Elmi xəbərlər, Bakı, 2015, №4, s.298-304
7. Dil materiallarının tədrisinə dair bəzi qeydlər // AMEA, Bakı, 2016, №2, s.22-26
8. İngilis dili fakültələrində yuxarı kurs tələbələrinin eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aparılan eksperimental tədris və onun nəticələri / Görkəmli alim, əməkdar elm xadimi, akademik Tofiq İsmayıl oğlu Hacıyevin anadan olmasının 80 illiyinə həsr edilmiş konfrans. BDU, 2 noyabr 2016, s.140-143. №1
9. İxtisası dil olan ali məktəblərin yuxarı kurs tələbələrinə eşidib-anlamanın inteqrasiya üsulları ilə təliminə dair bəzi qeydlər // BDU, Dil və Ədəbiyyat jurnalı, Bakı, 2016, №1, s.310-312

10. İngilis dili fakültələrində yuxarı kurs tələbələrinin eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə dair bəzi qeydlər / AMEA, Bakı, 2016, №3, s.35-39
11. Müasir tədqiqatlarda Heydər Əliyev irsi // AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun nəşri, konfrans materialları, s. 22-23.
12. Некоторые рекомендации по обучению аудированию студентов языкового вуза // Вестник Запорожеского Национального Университета 2015, вып.1. с.90-95
13. İxitası dil olan Ali məktəblərinin yuxarı kurs tələbələrinə eşidib-analama təliminə dair bəzi qeydlər / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Doktorantlarının və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransının materialları, Bakı 2016, 2-ci cild, s. 309-312
14. Dil fakültələrində eşidib-anlama vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş çalışmaları sistemə dair // BSU Humanitar Elmlər, 2017, № 4.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ СТУДЕНТОВ НА ФАКУЛЬТЕТАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Настоящая диссертационная работа посвящена исследованию некоторых путей формирования навыков аудирования у студентов языкового вуза на старших курсах языкового вуза. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются цель и задача исследования, отмечается новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, излагаются основные положения, выносимые на защиту.

В первой главе “Научно-теоретические основы формирования навыков аудирования у студентов языкового вуза на старших курсах” говорится о том, что в условиях глобализации основная цель обучения иностранным языкам и их изучения состоит в формировании у обучаемых способности использовать язык в целях коммуникации. Здесь говорится о роли и месте обучения аудированию на языковых факультетах, отмечаются проблемы и трудности, с которыми сталкиваются студенты – азербайджанцы в процессе обучения аудированию на языке специальности.

Во второй главе “Рациональные пути совершенствования навыков аудирования у студентов-старшекурсников языкового вуза” посвящена рассмотрению рациональных путей совершенствования навыков аудирования у студентов, изучающих английский язык в профессиональных целях. В данной главе рассматриваются основные принципы обучения аудированию на английском языке студентов-старшекурсников языкового вуза. Также в данной главе представлена система упражнений и заданий по развитию навыков аудированию у студентов продвинутого этапа, даётся описание экспериментального обучения и его результатов.

В заключении обобщаются основные результаты и выводы исследования.

*WAYS OF DEVELOPING ENGLISH DEPARTMENT ADVANCED
STUDENTS LISTENING COMPREHENSIONI*

SUMMARY

The thesis is devoted to working out ways of developing Language University advanced students' listening skills.

The thesis consists of the introduction, two chapters, conclusion and the list of used literature and the tables are included into dissertation.

The "*Introduction*" includes review of the literature, substantiates choice and actuality of the theme, determines aims and purposes, methods of investigation, specifies the plan and structure of the dissertation. Comprises the urgency of theme, its scientific novelty, theoretical and practical significance as well goals and tasks of the research.

The *first chapter* of the thesis called "*The scientific-theoretical backgrounds for developing Language University advanced students' listening skills*" is devoted to the analysis of theoretical aspects of developing Azerbaijani students' listening skills in English and difficulties experienced by the advanced students. It is stated there that the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication.

The *second chapter* of the thesis called "*Ways of developing Language University students' listening skills*" the main target centre of the dissertation is concerned with working out principles and more effective ways of developing advanced students' of English listening skills. It is stated that listening comprehension is one of the most basic and important of the four skills in language teaching and learning. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. The results of the experimental check-up of the worked-out system are presented here.

Basic results are summarized in the *conclusion* of the dissertation.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

КЕНЮЛЬ ТАГИР ГЫЗЫ ФАРАДЖБЕЙЛИ

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ
У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА НА СТАРШИХ КУРСАХ

5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания английского языка)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии
по педагогике

Bakı – 2018